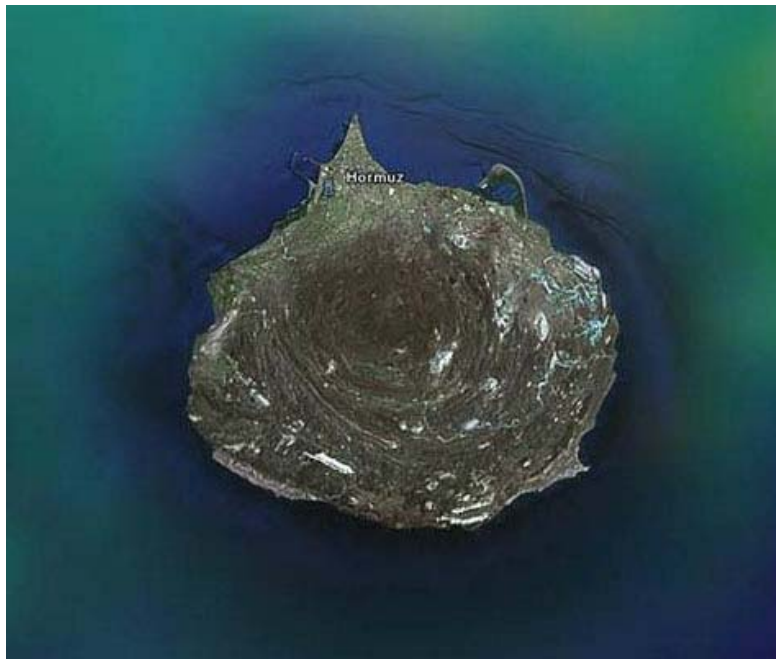

آبخوست هرمز در خلیج فارس

نویسنده : روزبه پارساپور

جزیره هرمز در دهانه دریای پارس و در فاصله ۱۸ کیلومتری جنوب شرقی بندرعباس و ۲۵ کیلومتری شمال شرقی جزیره قشم با مختصات جغرافیائی ۲۳ درجه و ۴۰ دقیقه طول و ۲۵ درجه و ۳۰ دقیقه عرض قرار دارد. شکل ظاهری آن بیضوی و مساحت آن حدود ۴۰ کیلومتر مربع و محیط آن حدود ۲۰ کیلومتر است. این جزیره که دقیقاً در تنگه هرمز و بر سر راه های آبی کشتی های نفتکش قرار گرفته اند، با سکوت دل انگیزش هر بیننده ای را به آرامش دعوت می کند. شهر هرمز مرکز جزیره هرمز است. جزیره هرمز در منتهی الیه جنوبی ایران با صخره های قرمز و سبز و سفید و سیاهش که در محاصره آبی بزرگ قرار گرفته است، زیبایی خارق العاده ای دارد. سطح جزیره هرمز را طبقات رسوبی و آتشفشانی تشکیل داده است. طبقات نمکی نیز به صورت تپه هایی، قسمت اعظم جزیره را پوشانده اند و اغلب از جنس نمک طعام هستند.

بلندترین نقطه آن ۱۸۶ متر از سطح دریا ارتفاع دارد و بزرگترین قطر آن ۸ کیلومتر است. به دلیل بارش های اندک جوی و نمکی بودن خاک و شور بودن آب، هیچ نوع مرتع و گیاه در جزیره وجود ندارد. در قسمت شمالی دهکده مقر محیط زیست قرار دارد، در این منطقه آهو هم دیده می شود. این قسمت از ساحل هرمز بسیار بکر است. مردم جزیره هرمز اکثرا سنی مذهب هستند و با ماهی گیری گذران زندگی می کنند. جزیره هرمز در وسط مرتفع شامل تپه و کوه های آتشفشانی و نمکی است بلندترین نقطه آن ۲۱۰ متر ارتفاع دارد، اطراف آن را جلگه های پست و همواری پوشانده است، معادن خاک سرخ و نمک سفید آن شهرت فراوانی دارد.

در مسیر دریایی قشم به جزیره هرمز کوه هایی به رنگ زرد، سفید و قرمز دیده می شود. در میان این کوه ها، کوه قرمز رنگی وجود دارد که خاکش خوراکی است و مردم محلی از خاک سرخ آن به عنوان ادویه در طبخ ماهی و نان و تهیه ترشی و مربا استفاده می کنند. این کوه با ارتفاع تقریبی ۲۰۰ متر در جنوب جزیره هرمز قرار گرفته و از خاک آن در صنایع سرامیک سازی و رنگ سازی نیز استفاده می شود. مردم محلی این کوه را «دلك» می نامند و خاک سرخ آن را مانند نمک در تهیه انواع غذاها مصرف می کنند. این خاک بسیار نرم است و نیازی به صاف کردن ندارد. استخراج و صدور خاک سرخ جزیره هرمز یکی از مهم ترین منابع درآمد اهالی است. نمک آبی و سنگ لاشه از دیگر معادن این جزیره است.

این جزیره فاقد آب شیرین است و آب آشامیدنی آن از بندرعباس تامین می شود. هرمز از بندرعباس به شکل رشته ای کوهستانی، کم ارتفاع و مخروطی دیده می شود که به فاصله کمی از آن در غرب، قشم به صورت نواری دراز در افق غرب ناپیدا می شود. قشم و هرمز آخرین برآمدگی های رشته کوه زاگرس در جنوب کشورمان هستند.

پرتگاه های صخره ای کنار دریا و مشرف به جزیره لاوان، کوهستان های نمکی و مرمرین، سواحل سرخ و نقره ای، قلعه های طبیعی با دیوارهای بسته و محصور در دریا، حیات وحش جانوری بکر نظیر کوسه ماهی ها، دلفین ها، لاک پشت ها، شقایق های دریایی و آهو هایی که از آب دریا تغذیه می کنند – البته اگر موفق به دیدنش شوید- مراتع و جنگل های تنک سمر برای شبمانی ها، بستر یکدست سفید و نمکین رودهای فصلی، کلکسیون قله های نوکمدادی، رنگارنگ و پرتنوع، دره های ناهمگون مشرف به دریا، چشم انداز خیره کننده گودال های مهیب و ریزشی و دست آخر قلعه پرتغالیها و توپخانه ها و

شاید با اهمیت‌ترین برای تازه آمده‌ها دیدن نفتکش‌ها و کشتی‌های بزرگ و کوچک خلیج. اختلاف جزر و مد آب دریا تا چهار متر است و در این فاصله تپه‌ها و پرتگاههایی که پیدا و ناپیدا می‌شوند، منظره‌ای دلربا دارند.

قلعه پرتغالی‌ها و آثار باقیمانده از دوران تسلط پرتغالی‌ها بر این جزیره می‌باشد. این قلعه که در ضلع شمالی جزیره هرمز و در ساحل دریا قرار دارد مهم‌ترین قلعه باقی مانده از روزگار تسلط پرتغالی‌ها بر سواحل و جزایر خلیج فارس است. این قلعه به فرمان آلفونسو آلبرکرک دریانورد پرتغالی در سال ۱۵۰۷ میلادی در محلی موسوم به مورنا احداث شد. قلعه پرتغالی‌ها دو طبقه است و در مساحتی بالغ بر ۴۲۰۰ متر ساخته شده است و آب انباری بزرگ، کلیسای زیبا و زندان‌هایی مخوف که سیاه‌چال و انفرادی هم داشته است. قلعه به شکل چند ضلعی نامنظم است. ساختمان آن بسیار محکم است و دیوارهایی به قطر ۳/۵ متر با چند برج به ارتفاع ۱۲ متر دارد. تاسیسات قلعه شامل انبارهای تسلیحات آب انبار و اتاق‌هایی با سقف هلالی است. در زمان شاه عباس که به استعمار پرتغالی‌ها در ایران خاتمه داده شد این قلعه به دست امام قلی خان از سرداران شاه عباس فتح گردید. پرتغالی‌ها برای تسلط بر منطقه این قلعه را ساختند. بنا به گفته «آلبوکرک» دریا سالار شهیر پرتغالی‌ها در آن زمان با تسلط به سه منطقه سوق الجیشی مالاگا، عدن و هرمز می‌شد به سراسر آسیا تسلط یافت. موقعیت ژئوپلیتیکی که گذر زمان نه تنها آن را تضعیف نکرده بلکه بر اهمیت آن با کشف نفت افزوده شده است. قلعه پرتغالی‌ها به رنگی است که از دریا به وضوح دیده نمی‌شود. همچنین در ساخت آن از مرجان‌های دریایی استفاده شده و دیوارهای قلعه چند لایه هستند که در صورت خراب شدن يك لایه، لایه‌های دیگر پابرجا هستند. کلیسای این قلعه دارای دو ردیف ستونهای سنگی دایره ای شکل با قوس‌های زیبایی از سنگ‌های مرجانی تراش خورده است. در کنار دیوار قلعه پرتغالی‌ها، اسکله‌ای قرار دارد که کشتی‌ها در حال بارگیری خاک سرخ مرغوب جزیره از این محل هستند و سبب تخریب بخشی از فضای قلعه شده است. این در حالی است که میراث فرهنگی تلاش برای بازسازی قلعه را در سال ۱۳۷۲ آغاز کرده اما بعد از چندی آن را رها ساخته و بازسازی انجام شده نیز سطحی و با اشکالات فراوان بدون کارشناسی انجام شده است.

علت وجودی شهر هرمز، نیاز فلات ایران به نقطه مناسبی بوده است که ارتباط تجارت خارجی آن را با شبکه تجاری مدیترانه و آسیای شرقی و جنوبی و هندوستان، برقرار نماید و در نتیجه شهر هرمز در نقطه ای بنا گردید که هم از وسعت و امکانات جغرافیایی مناسبی برخوردار بود و هم ناظر بود بر تنگه هرمز که کانون تلاقی خطوط کشتیرانی

تجاری و کاروانهای حمل کالا بین اروپا و آسیای جنوبی و شرقی به حساب می آمد، از طرف دیگر هرمز در مدخل ورودی فلات ایران، یعنی مسیر کرمان و مکران قرار داشت. به عبارت دیگر جایگاه هرمز منطبق بر نقطه اتصال سیستم حمل و نقل خشکی و سیستم حمل و نقل دریا بود. نقطه ای که حالت سه راهی داشت و محورهای تجاری اروپا و آسیای جنوبی فلات ایران در آن نقطه همدیگر را قطع میکردند.

شهر هرمز در دوره ساسانیان و توسط اردشیر بابکان شاهنشاه مقتدر ساسانی در مجاورت دهانه رودخانه میناب تاسیس شد. زیرا در این منطقه زمین، خاک و آب برای زیست خود اتکا نیز فراهم بود. ابن حوقل در *صورة الارض* (تالیف سال ۳۶۷ هجری) پس از توصیف دریای پارس می نویسد:

"پس از آن کناره دریا به شهر هرمز منتهی میشود که بندرگاه کرمان و آباد و پرگل و گیاه و درختان خرمان و هوای گرم است." این بندر مرکز مبادله کالاهای ایرانی و هندی و غیر آن بوده است و از آنجا کالاهای نفیس و اسبهای اصیل و ممتاز ایرانی به هندوستان صادر میگردد. است. مارکوپولو سیاح معروف ونیزی هم در مسافرت خود از ایتالیا به شرق چین از هرمز بازدید نموده است و هم در بازگشت خود از پکن و سواحل چین از طریق دریا به بندر هرمز آمده و سپس عازم ایتالیا شده است.

مارکوپولو از دشت هرمز و رودخانه میناب، به عنوان منطقه ای سرسبز و پرمیوه یاد کرده است و ضمن بیان موقعیت بندی هرمز و رونق آن در تجارت با هندوستان، اشاره میکند که کشتیهای بزرگ مملو از ادویه، مروارید، پارچه های زربفت، سنگهای قیمتی، عاج فیل و اجناس بسیاری به آن وارد میشده است. وی از وجود صنعت کشتی سازی در هرمز یاد میکند که البته کیفیت آن از نظر وی مورد انتقاد بوده است.

همانطور که بیان شد، تهاجم مغولان در سال ۱۳۰۱ میلادی شهر بندری و تجاری هرمز را بی نصیب نگذاشت. میر بهالدین ایاز که پانزدهمین پادشاه سلسله هرمز و امیر آن بود، به همراه مردم، از ترس یغما و ویرانگری شهر از سوی اقوام ترک وحشی مغول تصمیم به مهاجرت به نقطه دیگری گرفت و در میان مناطق مختلف، جزیره جرون را که در مدخل تنگه واقع بود و از ارزش استراتژیک خاصی در مسیر کاروانیان و حمل کالا برخوردار بود، به عنوان سکونتگاه خود برگزید. بدین ترتیب شهر قدیمی هرمز متروک شد و شهر جدید در جزیره جرون که بعداً هرمز نامیده شده بوجود

آمد، خرابه های هرمز قدیم هنوز در حوالی میناب باقی است. گزینش جزیره جرون یا هرمز فعلی به عنوان شهر جدید، تحت تاثیر عوامل مساعدی انجام پذیرفته است که عبارتند از:

۱- ملاحظات سیاسی و اقتصادی و دوری از گزند اشرار و هجوم مغولان و تاتارهای بربر که معمولاً از تهاجم به دریا خودداری میکردند.

۲- ضرورت حفظ روابط بازرگانی با هندوستان که جزیره جرون با داشتن لنگرگاه مناسب این امکان را فراهم میکرد.

۳- ملاحظات استراتژیک که با توجه به رقابت هرمز با سایر کانونهای تجاری، جزیره جرون امکان نظارت دریایی و تسلط بر راههای دریایی را فراهم مینمود.

۴- دور نبودن از خشکی به لحاظ ضرورت تامین آذوقه و مایحتاج

عامل مزبور باعث گزینش جزیره هرمز به عنوان مرکز تجاری و سکونتگاهی جدید شد و تنها مشکل مالکیت جزیره مطرح بود که با خریداری آن از سلطان کیش مشکل مالکیت برطرف گردید. شهر هرمز جدید به سرعت رشد نمود و به صورت یکی از بندرگاههای تجاری بین المللی درآمد که بر مسیر تجاری بزرگ اروپا به آسیای جنوبی و شرقی قرار داشت، دریانوردان و سیاحان و جغرافیدانان که از هرمز جدید بازدید نموده اند، جملگی از عظمت ثروت و قدرت آن یادکرده اند.

ابن بطوطه سیاح نامدار مغربی میگوید: جرون شهری است نیکو و بزرگ، دارای بازارهای خوب که بندرگاه هند و سند می باشد که مال التجاره های هندوستان از این شهر به عراق عرب و عراق عجم و خراسان بزرگ حمل میشود و سلطان هرمز نیز در این محل سکونت دارد.

جزیره هرمز در خلیج فارس به خاک طلای ایران معروف بود و روزگاری مرکز تولید صنایع ظریف و زیبا و خصوصاً زریه های دست بافت بوده است. لوئیز کامونس شاعر و دریانورد پرتغالی هرمز را به داشتن ثروت جهان ستوده و میلوتن، شاعر انگلیسی، جواهرات و زیورهای آن را به رخ جهانیان میکشید و مارکوپولو، آوازه ثروت و شهر قدیمی آن را در جهان درافکند و آلفونس دالبوکوک دریا سالار مهاجم پرتغالی گفت: "اگر دنیا انگشتی باشد هرمز نگین آن است"

یکی از سیاحان درباره عظمت هرمز می نویسد: گاهی متجاوز از سیصد کشتی از ممالک مختلف در لنگرگاه آن جمع اند و همیشه چهارصد تاجر در آن شهر اقامت دارند و تجارت هرمز- بیشتر مروارید و ابریشم و احجار کریمه و ادویه است.

این موقعیت باعث شد که حاکم هرمز از قدرت بالایی برخوردار شده، حوزه نفوذ خود را تا بصره توسعه دهد و کیش و بحرین را به تصرف خود درآورد و به دلیل نبودن دولت قدرتمند در ایران به صورت حکومتی مستقل به مدت دو قرن به حیات خود ادامه دهد. جزیره هرمز که در اثر کاهش ارزش تجاری بنادر مهم خلیج فارس، نظیر بصره - سیراف و کیش به عظمت بالایی دست یافته و کانون تمرکز فعالیتهای تجاری شده بود و از موقعیت استراتژیک و جایگاه ژئوپلیتیک ارزشمندی نیز برخوردار بود، به شدت توجه آلفونس دالبوکرک، دریانورد پرتغالی را جلب کرد و وی طی نامه ای به پادشاه پرتغال چنین نوشت:

اعلیحضرتا، اگر جهان چون نگین انگشتی باشد، هرمز نگین آن است و برای حفظ و تسلط بر هندوستان و راههای آبی آن تسلط بر سه نقطه الزامی است:

۱- جزیره هرمز در دهانه خلیج فارس

۲- تسخیر و تصرف عدن برای نگهداری تنگه باب المندب

۳- تنگه مالایا در منتهی الیه مجمع الجزایر سنگاپور

به دنبال چنین درکی از اهمیت هرمز بود که وی با ناوگان جنگی خود در سال ۱۵۰۶ میلادی جزیره هرمز حمله کرد و علیرغم وجود ۳۰۰۰۰ مرد جنگی آماده در جزیره شاه خردسال و دوازده ساله آن را به نام سیف الدین وادار به تسلیم و خراج گذاری نمود. وی با پرداخت ۱۵۰۰۰ اشرفی به عنوان خراج سالانه به پادشاه پرتغال از تخریب و آتش زدن آن توسط دالبوکرک جلوگیری کرد. علت سقوط هرمز علاوه بر عوامل داخلی، نظیر نبودن قدرت مقاومت در مقابل توپخانه مهاجمین پرتغالی، عدم وجود دولتی قدرتمند در ایران بود، زیرا این اقدام مصادف بود با روی کار آمدن شاه اسماعیل صفویه و شکل گیری حکومت صفویان در ایران که در نتیجه با توجه به درگیری با مسائل داخلی، پادشاه به رویارویی با پرتغالیان قادر نبود.

هدف دالبوکرک از تصرف جزیره هرمز کنترل دریایی و تجاری بین اروپا و آسیا و کنترل خلیج فارس و اقیانوس هند بود و در این راستا تجارت سرزمینهای اسلامی با شرق و جنوب آسیا صدمه دید، زیرا پرتغالیها با اخذ وجوه سنگین و نیز ممانعت از عبور تجار مسلمان از تنگه به عناوین مختلف باعث ایجاد وقفه در تجارت دوره اسلامی شدند.

مردم هرمز در طول سالهای اشغال جزیره توسط پرتغالیان به دلیل کشتار و ظلمهای فراوان مکرراً سر به شورش برداشتند که مهم‌ترین این شورشها مربوط به سالهای ۹۱۹ شمسی، ۹۲۵ شمسی، ۹۲۸ شمسی و ۹۵۷ شمسی بوده اند. خوشبختانه جزیره در سال ۱۰۳۱ توسط یکی از امرای شاه عباس به نام امام قلی خان از اشغال خارج و آزاد گردید. هم اکنون آثار و خرابه‌های ابنیه و قلعه پرتغالی‌ها و توپهای آن در شمال جزیره در نزدیکی آبادی‌های فعلی دیده می‌شود.

پس از پایان دادن به حاکمیت پرتغالیها بر جزیره هرمز که در سال ۱۶۲۲ میلادی با لشگرکشی شاه عباس و با کمک ناوگان انگلیسی صورت پذیرفت، دوران نزول قدرت هرمز فرار رسید و شاه عباس کبیر که فاقد ناوگان دریایی برای دفاع از جزایر بود و از طرفی موقعیت تنگه هرمز از حیث کنترل شبکه حمل و نقل تجاری جهان آن روز و نیز اقتصاد ایران اهمیت داشت، دستور داد که نقش تجاری و اقتصادی و نظامی جزیره هرمز به ساحل شمالی تنگه هرمز در محلی به نام گمبرون، که از این تاریخ نام آنرا بندر عباس نامید، دستور ویرانی استحکامات هرمز را صادر کرد تا مبادا مورد استفاده پرتغالیها یا سایر قدرتهای دریایی متجاوز قرار گیرد، زیرا خود به دلیل نداشتن نیروی دریایی، به حفاظت از آن قادر نبود (حافظ نیا، خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز ۲۱۷-۲۲۲).